

Review Articles

ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ТА ЇЇ РОЛЬ У ПОЛІТИЧНО ЗУМОВЛЕНИХ СІМЕЙНИХ КОНФЛІКТАХ

Бідаш Катерина

DOI:10.37096/SHDISJ-24-1.1-0004

Анотація

Актуальність дослідження обумовлена сучасним політичним контекстом, в якому політичні погляди стають джерелами конфліктів між членами родини, зокрема, між батьками та дітьми.

Метою роботи є узагальнення знань про політичну соціалізацію особистості у сім'ї та визначення її зв'язку з політичними конфліктами між поколіннями.

Методологія дослідження спирається на аналіз літератури та існуючих теорій політичної соціалізації та колективного нарцисизму (Е. Фромма, Т. Адорно, Г. Тежфела). Використано психоаналітичний підхід та підхід символічного інтеракціонізму, які дозволяють глибше зрозуміти, як владні відносини та культурні наративи в сім'ї впливають на сприйняття політичних процесів дітьми.

Результати. Визначено, яким чином сімейні патерни влади та нав'язані ідеї можуть впливати на формування політичних позицій та подальше прагнення до незалежності у поглядах людей. Пояснено як діти, не відчуваючи прийняття у сімейному колі, шукають зовнішні групи для конструювання позитивної ідентичності і приходять до конфлікту з сім'єю. Сімейні стосунки у батьківській сім'ї розглядаються як модель владних відносин та звичний дискурс, який буде проектуватись на політичні об'єкти.

Висновки. Систематизовано аспекти політичної соціалізації особистості, що мають зв'язок з політично зумовленими конфліктами в сім'ї – важливість політичної ідентичності для членів сім'ї; дисфункціональність сімейної системи як причина формування негативної ідентичності дітей; засвоєні у сім'ї патерни поведінки, пов'язані з розподіленням влади і ресурсів; наявність out-груп, які інспірують конструювання позитивної ідентичності дитини через ідентифікацію з ними; колективний або індивідуальний нарцисизм членів сім'ї; поляризація суспільства з різних питань, обговорення цих тем у сім'ї і необхідність існування в групах з протилежними позиціями.

Ключові слова: політична соціалізація, політична ідентичність, політичні конфлікти, сімейні конфлікти, колективний нарцисизм.

Актуальність

Незважаючи на те що участь у політичному житті країни є суттєвою частиною

життя багатьох сучасних людей, предметом обговорення в сім'ї, а часто і причиною конфліктів між членами однієї родини – в існуючих класифікаціях сімейних конфліктів досить мало місця відведено конфліктам, в основі яких лежать різні політичні погляди учасників конфлікту. Можливо це пов'язано з тим, що у демократичних країнах, які першими стали проводити такі дослідження, політичні погляди не були настільки емоційно забарвленою темою, що могли призвести до розколу сім'ї.

З початку 2000-х в Україні та деяких інших країнах колишнього СРСР спостерігалось збільшення поляризації суспільства, що можна бачити по результатам виборів, коли приблизно половина виборців обирає шлях євроінтеграції і рух в сторону демократії та громадських свобод, або, в інших випадках також, приблизно половина тяжіє до проросійських кандидатів і партій. Кожен виборець одночасно входить до кількох соціальних груп які конфліктують між собою за цінностями і політичними вподобаннями. На президентських та парламентських виборах різних років за результатами екзит-полів можна було побачити відмінності у вподобаннях громадян – за віком, за освітою, за статтю, за регіоном проживання, тощо (Нужна, 2013; Балакірева, 2014).

Ця стаття має на меті структурувати та узагальнити існуючі знання про зв'язок політичної соціалізації та виникнення політично зумовлених конфліктів між батьками та дітьми. Передбачається, що зростання поляризації суспільства, не може не впливати на динаміку конфліктів між членами однієї сім'ї, якщо вони є прихильниками протилежних позицій.

Методологія

Методологія дослідження спирається на аналіз літератури та існуючих теорій політичної соціалізації та колективного нарцисизму, таких як теорії Е. Фромма, Т. Адорно та Г. Тежфела. У дослідженні застосовується психоаналітична методологія, підходи символічного інтераціоналізму, які дозволяють глибше зрозуміти, як владні відносини та культурні наративи в сім'ї впливають на сприйняття політичних процесів дітьми.

Ключовими категоріями для розуміння проблеми політично зумовлених конфліктів в сім'ї є політична соціалізація, феномен влади (у політиці та у сім'ї), соціальна ідентичність та політична ідентичність особистості як її окрема частина.

Політичний конфлікт визначається як форма політичної взаємодії, в основі якої лежить протистояння, зіткнення та протиборство політичних суб'єктів, зумовлене протилежністю їхніх політичних інтересів, цілей, цінностей та поглядів під час боротьби за а) зміну політичного статусу; б) право розпоряджатися суспільними ресурсами; в) захоплення, використання чи утримання політичної влади (Велика українська енциклопедія, 2024).

Суб'єктами (або учасниками) політичного конфлікту за визначенням може бути група, спільнота, народ, політичні лідери, політичні партії, тощо. Людина протягом життя є частиною великої кількості груп – батьківської сім'ї, шкільного

класу, групи друзів, студентської групи, робочого колективу, спільноти етнічних (або інших) меншин, тощо.

Долучення людини до політичної сфери життя та до політичних конфліктів відбувається через процес політичної соціалізації – включення людини в політичне середовище, залучення її до системи сформованих у суспільстві політичних орієнтацій, традицій, навичок. (Щедрова, 2005).

За Шляхтуном П.П. (2010) у процесі соціалізації особистість проходить через чотири вікових етапи: 1) Ранній (від народження до молодшого шкільного віку); 2) Навчання (період навчання у школі та виші); 3) Соціальна зрілість (від початку трудової діяльності до пенсійного віку); 4) Завершення життєвого циклу (від припинення постійної трудової діяльності до смерті). Протягом життя людина поступово залучається до політичної системи суспільства через знайомство з політичною культурою, політичними явищами та подіями, через розуміння впливу цих подій на її життя, усвідомлення власної ролі у цій системі та ступеню залученості до політичної активності, що може виражатися у конкретних політичних діях – участі у виборах, участі у діяльності політичних партій або вибіркових комісій, інформаційній підтримці певних політичних сил, участі у вуличних акціях протесту, або навпаки – політичної пасивності і усуненні від будь-яких політичних дій.

Трансформація політичної системи призводить змін в політичній соціалізації її громадян, тому політична соціалізація старшого покоління, що відбувалася за часів СРСР та політична соціалізація сучасної української молоді, яка відбувається за часів незалежності і демократичного транзиту суспільства, суттєво відрізняються.

Результати

Один з перших дослідників політичної соціалізації особистості Г. Хайман (Human, 1956) визначив політичну соціалізацію як індивідуальне вивчення особистістю соціальних моделей, що відповідають її соціальному становищу, опосередковане агентами соціалізації суспільства. Одним з таких групових агентів є сім'я. Мати, батько, сиблінги, дідусі та бабусі – перша група з якою дитина контактує у цьому світі (Jouner, 1973).

Сім'я є однією з найважливіших інституцій, де відбувається процес формування політичної свідомості, політичної ідентичності та політичної культури. Саме в її межах відбувається передача цінностей, норм, уявлень та знань, які стосуються політики та суспільства загалом. Займаючи позицію між суспільством і дітьми, сім'я визначає, коригує вплив інших засобів соціалізації та навіть може боротися з цінностями, що нав'язуються ззовні (Дроздова, 2008).

Основними чинниками, що впливають на політичну соціалізацію в сім'ї, є культурний контекст, релігійні переконання, соціальний статус, економічні умови та політичний режим в країні проживання. У різних сім'ях можуть існувати різні

підходи до політичної соціалізації: від відкритого обговорення політичних подій до внутрішньої нейтральності.

Політична соціалізація в сім'ї може мати як прямий, так і опосередкований характер. Пряма політична соціалізація передбачає активну передачу політичних знань та поглядів батьками дітям через дискусії, розмови, спільні перегляди новин тощо. Опосередкована політична соціалізація дитини відбувається через спостереження за політичною активністю батьків, сприйняття їхніх ставлень до різних політичних подій та участь у громадських заходах (Wasby, 1966). На сприйняття дитиною політичних проблем та актуальних подій може суттєво впливати емоційне ставлення до них її батьків.

Перші дослідження політичної соціалізації особистості відносяться до кінця 50-х – початку 60-х років. Вони проводились в американському суспільстві і мали на меті дослідити роль сім'ї у процесі передачі політичних переконань, щоб мати можливість передбачити поведінку виборців. Варто зазначити, що зважаючи на соціально-економічні особливості американського соціуму тих часів, ці дослідження мали досить суттєвий гендерний дисбаланс, оскільки основними виборцями вважались чоловіки, і саме батько вважався тим, хто формує політичні уявлення і погляди дітей.

Р. Лейн (Lane, 1959) виділяв три способи, за допомогою яких батьки (мається на увазі батько, а не обидва батьки) закладають основи політичних переконань своїх дітей (у цьому дослідженні йдеться тільки про синів, а не про доньок):

1) Індоктринація – тобто насичення означеним політичним змістом, ознайомлення з певними теоріями або доктринами, залучення до них, виховання в їх дусі.

2) Розміщення дитини у певному соціальному контексті, надаючи їй етнічну приналежність, соціальне положення, громадське та регіональне середовище;

3) Через свої особисті стосунки з сином, через те, як він формує особистість.

Крім того Р. Лейн дійшов висновку, що бунт сина проти батька (психоаналітична парадигма) буде з меншою вірогідністю спрямований на політику, або політичну ідеологію, якщо ця сфера має для батька низьку значущість.

У 1959 році Х. Мак Клоскі і Х. Дальгреном в США (штат Міннесота) було проведено дослідження зв'язку партійної ідентифікації та особливостей сімейної соціалізації особистості. Автори припустили, що відсутність згуртованості сім'ї та зміна партійної приналежності людини відбудеться, якщо:

1) Батьківська сім'я мало цікавиться політикою

2) Людина належить до групи з конфліктуючими політичними нормами, або може до них входити;

3) Групи, що дали життя первісним нормам, змінюються, знаходяться у конфлікті, або перестають підкріплювати свої попередні погляди;

4) Виборець відчужений або фізично ізольований від груп, в яких були закріплені його політичні погляди.

Результати цього дослідження показали, що по-перше, сім'я є важливою референтною групою, яка передає, виховує та підтримує політичну лояльність її членів, по-друге – вплив сім'ї на стабільність політичних уподобань зростає, коли а) партійні погляди її членів однорідні; б) політичний інтерес і лояльність членів є високими; в) однакові сімейні вподобання зберігалися протягом тривалого часу. Крім цього, на політичні вподобання особистості досить сильно впливає її спосіб життя – гомогенний спосіб, як правило, зміцнює партійну лояльність, гетерогенний – послаблює її (McClosky & Dahlgren, 1959).

У 1964 році дослідники звернули увагу на те, що на політичні погляди людини може впливати не тільки батько, а й матір. К. Ленгтон і М. Дженнінгс (Jennings & Langton, 1964) виявили, що вплив матері на політичні погляди дитини є навіть сильнішим, ніж вплив батька. За даними їх дослідження, чоловіки з нуклеарних сімей, де домінує мати, менш політично зацікавлені та менш схильні брати участь у політичній діяльності, ніж чоловіки з патріархальних сімей. Серед високоосвічених людей ця закономірність слабшає. Пізніше дослідження Р. Ніємі, Р. Росса та Дж. Александер (1977) року виявило, що старшокласники за своїми політичними вподобаннями були ближчі до матерів, крім того узгодженість політичних поглядів між доньками і матерями була вищою ніж між батьками та синами.

Д. Істон та Денніс (Easton & Dennis, 1969) підсумували найважливіші результати ранніх досліджень щодо поглядів дітей на політичну владу та авторитети і виділили 4 процеси, що визначають процес політичної соціалізації – це політизація, персоналізація, ідеалізація та інституціоналізація.

Політизація означає, що діти дізнаються про існування влади, яка вище за сім'ю або школу. Така політизація може відбуватись спрощено, наприклад, коли батько дотримується правил дорожнього руху, але вона досить ефективна. До того часу, коли дитині виповнюється 7-8 років, вона усвідомлює існування зовнішньої сили, яка потребує підтримки, слухняності та поваги. Це розуміння досить поверхне, але воно робить можливим розвиток інших політичних ідей надалі.

Персоналізація означає, що діти починають розуміти феномен політичної влади на прикладі певних осіб – поліцейського, мера або президента. Зазвичай розуміння колективних і абстрактних концепцій – як, наприклад, уряд або партія, відбувається пізніше.

Ідеалізація – це те, що притаманне дитячим поглядам на владу. Більшості дітей політична влада здається такою, що заслуговує довіри, доброзичливою і корисною. Грінштейн назвав такий образ «доброзичливим лідером» (the benevolent leader).

Інституціоналізація. З віком діти починають розуміти, чим є знеособлені об'єкти – уряд або конгрес (у контексті США). Фактично, вони приписують їм ті самі якості, які раніше приписували президенту або поліцейському.

Дослідження 80-х років показали, що прихильність до певної політичної партії

змінюється ще й у відповідь на економічні умови, ставлення до президента та сучасні політичні проблеми (Fiorina, 1981), (Franklin & Jackson, 1983), (Weisberg & Smith, 1991), тому було поставлене питання про доречність дослідження політичної соціалізації на ранніх етапах та справедливість вважати, що політична позиція залишиться такою самою в дорослому віці.

Р. Мерельман (Merelman, 1986) запропонував модель горизонтальної політичної соціалізації, яка на відміну від вертикальної, в центр поставила особистість, яка може бути як агентом впливу, так і об'єктом політичної соціалізації – в залежності від ситуації. Це розширило уявлення про процес політичної соціалізації, який до того сприймався як односпрямований – від агентів впливу (суспільства, батьків, тощо) на об'єкт впливу (дитину, дорослу людину), натомість особистість може як піддаватися впливу ззовні, так і самостійно визначати шлях своєї політичної соціалізації і обирати агенти, що будуть для неї референтними.

Р.Мідлтон та С.Патні (Middleton & Putney, 1963) стверджують, що приймання іншого набору політичних вподобань молоддю може бути формою бунту проти батьків у разі їхнього невдоволення якістю сімейних відносин. Провівши анкетування 1140 студентів, вони виявили, що розходження у політичних поглядах з батьками є досить поширеним явищем, насамперед серед студентів чоловічої статі. Розбіжності у політичних поглядах з батьками пов'язані з відчуженням між батьками і дитиною, у тому випадку, якщо батьки цікавляться політикою, та якщо політична ідентичність є для них важливою стороною особистості.

В 90-х роках інтерес до політичної соціалізації та політичної освіти дітей та підлітків у американських дослідників став значно меншим, оскільки проведені численні дослідження впливу сім'ї на політичну соціалізацію і поведінку все ще не давали можливості з високою достовірністю передбачити поведінку виборців. Американські політологи не опікувались тим, чи буде наступне покоління прихильниками демократії, бо дорослішання у демократичному середовищі ніби передбачає засвоєння демократичних цінностей і без спеціального навчання або обговорення (Niemi, 1995). Зараз ми можемо бачити що така позиція не витримує критики, бо через 30 років демократії у сучасному американському суспільстві зростає популярність авторитарних ідей, вираженням яких є політика Д. Трампа (Dean, Altemeyer 2020).

Ідеологічне протистояння соціалістів, лібералів і консерваторів відбувалося всередині ліберально-демократичної системи і не зачіпало її основ – прав людини, плюралізму і ринкової економіки. В таких умовах голосування втратило більшу частину напруженості для громадян «першого світу», бо при будь якому виборі не передбачалось серйозних змін у життєвому укладі (Льясов, 2000).

В «нових демократіях», тобто демократіях, які будуються на базі авторитарних режимів, передача демократичних цінностей від одного покоління до наступного також не відбувається сама собою. Більш того, навіть соціальні та державні інститути можуть відображати старі антидемократичні підходи та цінності і відправляти суперечливі меседжі щодо таких термінів, як, наприклад, «свобода»,

«законність», «незалежність», «національна ідентичність» та ін. (Morduchowicz, 1994).

Загалом, можна говорити про те, що взаємодія індивіда з потенційними авторитетами протягом життя та розуміння ним власного місця у формальних взаємодіях (наприклад, характер підпорядкування в школі або у робочому колективі) є невід'ємною частиною процесу політичної соціалізації особистості. На якість політичної соціалізації будуть впливати базові політичні знання, які людина могла отримати як в школі, університеті, так і через обговорення політики з колегами, друзями та родиною. Також суттєво буде відрізнятися від загалу політична культура тих, хто брав участь у громадських організаціях, суспільних ініціативах, неформальних рухах або політичних партіях. І, звісно, суттєвий вплив чинить досвід взаємодії з представниками влади, правоохоронних органів – її характер, результат і наслідки для особистості.

Політична соціалізація української молоді відбувається в умовах демократичного транзиту, розбудови незалежної держави, більшої свободи вибору, політичних цінностей та ідеалів (Берега, 2016) на відміну від політичної соціалізації старшого покоління, яка відбувалася за часів СРСР і має значний відбиток тоталітарної свідомості і поведінки. Покоління, що народилося вже за часів незалежності, під час дорослішання мало змогу побачити обидва дискурси – демократичний, що декларувався владою і м'яко проникав в українську дійсність разом з західною культурою, та тоталітарний, залишки якого ще досі зустрічаються як в професійній політиці, так і в інших українських інститутах соціалізації – в сім'ї, школі, армії, тощо.

Саме цим країна – агресор росія виправдовує вторгнення в Україну – боротьбою з «нав'язаними Заходом цінностями», протиставляючи цьому авторитарну модель, яка знаходить своїх прихильників як серед старшого покоління в росії і в Україні, так і серед тих, чиє дорослішання відбувалося у часи незалежності, але чомусь призвело до тяжіння до авторитаризму.

Політична ідентичність як результат політичної соціалізації. Одним з результатів політичної соціалізації особистості є формування політичної ідентичності. Поняття ідентичності було вперше запропоноване Е. Еріксоном, який розумів її як усвідомлення людиною тотожності самій собі і безперервності свого існування та одночасне визнання цієї тотожності з власним оточенням (Еріксон, 2006). Д. Марсія на основі концепції Е.Еріксона запропонував схему чотирьох станів еґо-ідентичності:

а) дифузія ідентичності – коли індивід не може подолати ані вікову кризу ідентичності, ані обрати сферу діяльності та політичну позицію;

б) передвирішеність – індивід зробив вибір щодо своєї професійної діяльності і політичних поглядів, однак не подолав вікову кризу;

в) мораторій – індивід пережив юнацьку кризу ідентичності, але не в змозі зробити кінцевий вибір щодо своєї політичної позиції і професійної діяльності;

г) досягнена ідентичності – подолання кризи ідентичності і здатність самостійного зробити вибір щодо своєї політичної позиції (Marcia, 1993).

Ця схема включає в себе два критерії – ступінь кризовості ідентичності та прийняття людиною обов'язків у двох сферах свого життя – в професії та «ідеології» (релігії та політиці).

У суспільствах з жорсткими соціальними нормами і традиціями, стійкою соціальною структурою і мінімальною вертикальною мобільністю проблеми ідентичності є мінімальними, бо ідентичність нав'язується і індивід може тільки прийняти її. У демократичних суспільствах криза ідентичності є актуальною проблемою, оскільки для індивіда немає чітко заданої траєкторії розвитку і немає жорстких обмежень, тобто він має самостійно обрати свій шлях і створити власну ідентичність (Кірієнко, 2016).

В рамках символічного інтеракціонізму ідентичність розглядається як соціальне утворення. Тобто індивід формує себе через бачення себе іншими. Дж. Г. Мід замість поняття ідентичності використовує поняття «самості» або self (що є тотожною категорією) і виділяє 4 етапи ідентифікації, через яку відбувається формування «самості».

На першому етапі відбувається ідентифікація «Я» з предметним середовищем (Я є...).

На другому етапі Я означається через протиставлення себе і своєї групи з іншими чужими (Я не...). У ролі «узагальненого іншого» можуть виступати як абстрактні спільноти (соціальні класи, тощо) так і конкретні інститути, з якими має взаємодію індивід.

На третьому етапі будується образ реальності відповідно до персональної перспективи (Мід, 1994).

На четвертому етапі створена реальність співвідноситься людиною з особистим практичним досвідом і коригується.

Представники постструктуралізму розмежували політичну і соціальну ідентичність, визначивши політичну ідентичність як категорію соціальної (Мельник Н.Т., 2013). Політична ідентичність тут визначається як проекція національно-цивілізаційної, етнонаціональної, релігійної, конфесійної, територіальної, вікової, гендерної, культурної та інших складових соціальної ідентичності в політичну сферу (Остапенко, 2015).

В основі формування політичної ідентичності лежить ідентифікація індивіда з певними об'єктами, що маркуються у його свідомості як політичні, або такі, що відносяться до сфери політики. Водночас, фіксується приналежність до певної групи, яка має особливості, пов'язані з її ідеологічними цінностями і політичною поведінкою. Ідентичність – образ «Я» включається до категорії «Ми» і протиставляється категоріям «Вони».

Дискусія

Центральною категорією у будь-якій дискусії про політику та політичну

поведінку є категорія влади. Влада завжди передбачає наявність двох суб'єктів. Коли реалізація потреб одного суб'єкта залежить від іншого – у цього іншого з'являється влада. Її сутність в тому, що конкретний суб'єкт в силу різних обставин має можливість надати або не надавати у розпорядження іншого суб'єкта кошти чи інші засоби для задоволення його потреб. У структурі влади виділяється три елементи: панівний інтерес, панівна воля, яка його виражає та засоби забезпечення цього панування. Серед засобів виділяється примус, рівень якого може варіюватись від простої наявності засобів примусу або загрози їх використання до прямого насильства, і придушення (Сіренко, 2009).

Розгляд влади як залежності між суб'єктами дає можливість перенести концепцію владних відносин на сімейні стосунки та побудувати модель того, чий інтереси і потреби вона виражає, ким використовується, кого захищає або пригнічує, та чи є факти зловживання владою різними членами сім'ї.

Психоаналітична концепція об'єктних відносин говорить про важливість того, якими були головні об'єкти у світі дитини (тобто ті дорослі, які піклувались про неї), як вона їх переживала, які чуттєві аспекти було інтерналізовано та як внутрішні образи та репрезентації продовжують своє існування у подальшому житті людини. Дитина повністю залежить від свого об'єкта не тільки в контексті свого існування та фізичного благополуччя, але й для задоволення своїх психологічних потреб. За словами Fairbairn, «... самої безпорадності дитини достатньо, щоб зробити її залежною в безумовному сенсі... У неї немає іншого виходу, окрім як прийняти або відкинути свій об'єкт — альтернативу, яка постане перед нею як вибір між життям і смертю» (Fairbairn, 1952).

Від особливостей розподілення влади та задоволення потреб членів сім'ї залежить і функціональність або дисфункціональність сімейної системи. Е. Ейдеміллер і В. Юстицкіс (1999) функціональною вважають сім'ю, яка відповідально і диференційовано виконує свої функції, внаслідок чого задовольняється потреба у зростанні та змінах як сім'ї в цілому, так і кожного її члена.

Авторитарна модель сім'ї передбачає, що у дорослих (або у одного з батьків) сконцентрована уся влада в сім'ї, а діти є нижчими за дорослих у своїх правах. Як і при авторитарній моделі державного устрою, в таких умовах немає системи важелів і стримувань, що призводить до зростання кількості зловживань владою і зростання рівню насильства, спрямованого на тих, хто стоїть нижче в ієрархії. В сім'ях від насильства найчастіше потерпають жінки і діти, бо саме їх потреби залежать від рішень чоловіка і не можуть бути задоволені самостійно.

У авторитарних державах формується дискурс, в якому безапеляційно декларується «Істина», носієм якої є політичний лідер та його прихильники, у людей формується переконання, що життя визначається силами, які лежать поза межами інтересів та бажань людини, що призводить до формування

конформістської стратегії виживання пересічного громадянина. Остання характеризується низьким рівнем індивідуальної самосвідомості та відповідальності, недовірою до інакомислення, низькою мотивацією до активних дій відносно діючої політичної системи.

Такий самий процес відбувається і в сім'ї, яка є авторитарною за своєю структурою – батьки є безапеляційними носіями «істинних поглядів», які нав'язують свої погляди тим, хто не може чинити опір в силу власної залежності – своїм дітям, пригнічуючи їх здатність самостійно та вільно мислити, приймати рішення. В таких сім'ях дитина не має права голосу і зникає до того, що її думка нікого не цікавить, паралельно відчуваючи образу і бажання відновити справедливість.

Натомість, американський дослідник С.Вол пояснює підвищення інтересу людини до більш авторитарних і патерналістських урядів – відсутністю авторитету в родинному домі, тобто «вакуумом авторитету». Це може призводити до посилення почуття небезпеки і пошуку безпеки зовні – від політичних лідерів і партій (Wasby, 1966).

Серед чинників, що впливають на політичну культуру особистості і суспільства дослідники виокремлюють політичну освіченість громадян, якість та рівень загальної освіти, поінформованість громадян стосовно політичних рішень і процесів, а також тип політичного режиму і рівень життя в державі. На наш погляд, сюди важливо додати особистісну схильність до існування в певній моделі владних відносин, що закладається ще у сім'ї. Простір, в якому людина знаходиться, впливає на її сприйняття тих подій, що відбуваються, на її політичну культуру. Звикання до існування в авторитарній моделі батьківської сім'ї, неможливості впливати на рішення тих, хто знаходиться вище в ієрархії та одночасне відчуття стабільності і розуміння свого місця, може ускладнити транзит до демократичних відносин, де влада розподіляється більш рівномірно, але натомість існує вищий рівень невизначеності та більша відповідальність громадян за вибір.

Автократії та тоталітарні режими навпаки намагаються витіснити громадянина з політичного процесу, що може відбуватися як через законодавчий процес, так і через урядові рішення. Цим типам режимів притаманна репресивність, персоналізм влади, придушення будь якої конкуренції в політичному полі, переслідування альтернативних точок зору, обмеження роботи ЗМІ, зменшення політичної інформованості громадян, заміна фактів їх інтерпретаціями через призму пропаганди. Оскільки люди не мають можливості вплинути на політичні рішення, формується вивчена беспорядність та політична активність суспільства знижується.

Е. Фромм (2020) виділив дві основних стратегії адаптації до життя у тоталітарному суспільстві – статичну (яка залишається незмінною протягом тривалого часу) та динамічну (коли патерни поведінки можуть змінюватись з часом).

Одною з форм динамічної стратегії адаптації є конформізм – процес зміни

вірувань, поведінки, дій або сприйняття в бік соціально прийнятних норм. Він базується на потребі людини відчувати свою причетність до суспільної групи, бути частиною групи чия поведінка відповідає нормам і схвалюється більшістю, натомість відсутність такої причетності призводить до високого рівня соціальної тривожності, страху покарання від влади та ізоляції.

Т. Адорно (2001) та його співавтори виділили дев'ять категорій, притаманних особистості, що формувалася в авторитарному дискурсі:

1. Конвенціоналізм, конформізм, причетність логіці «як всі», підтримка найпоширеніших цінностей, в Америці – «середнього класу»;
2. Авторитарне підкорення – некритичне підпорядкування наявній владі, як державній, так і місцевій, будь-якому «керівництву»;
3. Авторитарна агресія – спрямована на всіх, хто не поділяє загальноприйняті цінності;
4. Нездатність до інтрацепції – суб'єктивного, чуттєвого сприйняття життя, світу.
5. Схильність до стереотипного мислення, схильність до марновірства;
6. Культ сили у відносинах між людьми
7. Проективність – приписування людям деструктивної, темної, тваринної орієнтації;
8. Ворожість та цинізм у відносинах з іншими людьми;
9. Груба сексуальність – інтерес до біологічних аспектів сексу, сексуального насильства.

За визначенням дослідників української політичної культури, вона є змішаною, тобто містить і демократичні і авторитарні компоненти (Карнаух, 2006), та відповідні стратегії адаптації і поведінки людей.

Через існування у системі таких соціальних норм насильство легітимується у свідомості дитини. Такими чином суспільна легітимація стає індивідуальною, а індивідуальна – структурною ланкою суспільної.

Найбільша суперечність полягає в етичній дилемі, бо за допомогою порушення моральних норм і правил поведінки (чим є насильство) батьки намагаються примусити дітей дотримуватися моральних норм чи правил поведінки. Тут можна говорити про наявну амбівалентність цінностей та моралі у нашій свідомості і про глибоку вкоріненість побутового насильства, особливо щодо дітей (Криницька, 2012).

Подвійна мораль батьків призводить до внутрішнього конфлікту у дитини. Неможливість розв'язати цей конфлікт спричинює «відмову від моралі», формує почуття вивченої безпорадності, або до ввічкнення захисних механізмів психіки – витіснення, розщеплення, заперечення, що дозволяють існувати у системі взаємовиключних морально-ціннісних орієнтирів (Петрунько, 2023).

Таким чином, зловживання батьками владою, відсутність безпечних для

дитини стосунків у сім'ї та неможливість спиратися на батьківську систему цінностей, яка є суперечливою та насильницькою в своїй основі, може привести дитину на шлях розщеплення і ретрансляції дезадаптивної поведінки (яка може бути і адаптивною у разі існування у несприятливому середовищі), або, у разі наявності у колі спілкування інших моделей – переосмислення власного шляху і обрання іншої ціннісної системи, яка може включати в себе підтримку іншої політичної сили, якщо асоціюється з нею. Крім того, характер владних відносин в сім'ї та дискурс, в якому формувалася особистість, може бути пов'язаний зі схильністю до політичних сил і політичної культури, схожих на ті, що існували в батьківській сім'ї.

Сучасний проросійський дискурс тісно пов'язаний з православ'ям та спирається на «традиційні цінності», під якими мається на увазі саме патріархальна модель сім'ї, невизнання одностатевих стосунків і гендерного різноманіття, відведення жінкам вторинного місця у суспільному житті в якості «жінки та матері», яка знаходиться на забезпеченні у свого чоловіка, тощо. Цей дискурс опосередковано виправдовує і легітимізує насилля через створення умов, в яких одній групі надається влада і необмежене право здійснювати насилля, а інша група знаходиться у залежності і пригнічується. Це відбувається як на соціокультурному рівні так і на законодавчому – чоловіки, що здійснювали насильство над своїми жінками не засуджуються (закон про декриміналізацію домашнього насильства передбачає лише штраф) і без обмежень продовжують своє життя (а ті що були засуджені за тяжкі злочини виходять на свободу після участі у бойових діях), а на жінок, що постраждали від домашнього насильства перекладається відповідальність за дії автора насильства – «А що ти зробила для того щоб він тебе не бив?».

Те саме ми могли бачити і в наративах російської пропаганди, що виправдовували військову агресію: «якщо б ми не напали – напали б на нас», «українці самі винні в тому, що з ними відбувається», «вони спровокували», тощо.

Формування політичної ідентичності з погляду теорії соціальної ідентичності. Для подальшого розкриття впливу сімейних стосунків на політичні конфлікти між членами сім'ї, звернемося до теорії соціальної ідентичності Г. Тежфела (Tajfel and Turner, 1986).

Згідно з принципами концепції соціальної ідентичності індивіди намагаються підтримувати або підвищувати свою самооцінку, прагнуть сформувати позитивну соціальну ідентичність. Позитивна соціальна ідентичність базується на сприятливих порівняннях in-групи (групи, до якої належить індивід) з out-групами (групи, до яких індивід не належить). Якщо соціальна ідентичність незадовільна, індивіди будуть прагнути зробити свою групу більш позитивно відмінною у порівнянні з іншими, або, за неможливості цього - покинути in-групу і приєднатися до out-групи, яка буде давати можливість сформувати більш позитивну ідентичність.

Як вже було сказано вище, сім'я є першою групою, в якій опиняється людина після свого народження. Соціальні групи надають своїм членам можливості

самоідентифікації. Остання може як допомагати формуванню позитивної соціальної (або політичної) ідентичності, так і може ускладнювати, або, навіть, зробити неможливим цей процес.

Якщо дитина у своїй сім'ї відчуває неприйняття, відторгнення або виключення з групи «своїх», що може мати вираження у подвійних стандартах (усім членам сім'ї щось можна, а дитину за те саме засуджують або карають), насильстві, що вчиняється над дитиною, несправедливому ставленні (коли фаворитами батьків є інші діти), це унеможливує формування її позитивної самооцінки, заснованою на ідентифікації з сім'єю. В цьому випадку дитина буде змушена шукати інші групи, кращі за сім'ю, з якими вона зможе ідентифікуватись, та які допоможуть їй сформуванню власну позитивну ідентичність. Критерії вибору таких груп швидше за все за все будуть включати характеристики, протилежні наявним у батьківській сім'ї. Якщо для батьків є важливою національна ідентичність – можлива еміграція і ідентифікація себе з іншою нацією, якщо для батьків важлива певна політична позиція – то буде знайдена група з протилежною політичною позицією.

Очевидно, що на цей процес буде впливати легкість або складність виходу з in-групи та легкість або складність входу в out-групу. Якщо процес формування нової ідентичності пов'язаний з невеликими зусиллями та більшими бенефітами, то людина легко змінить свої політичні погляди. У якості прикладу можна привести деяких колишніх українських політиків, які очолили окупаційні адміністрації, або проросійськи налаштованих в минулому громадян України, які після початку повномасштабного вторгнення змінили свою позицію. І, навпаки, якщо процес входу в out-групу ускладнений, людина скоріше буде адаптуватись до життя в in-групі.

Пошук людьми позитивної ідентичності може призводити до колективного нарцисизму. Колективний нарцисизм – це віра у винятковість in-групи, яка недостатньо визнається іншими. Ця переконаність є особливою формою «любові до in-групи, пов'язаною з ненавистю до out-групи» (Golec de Zavala, Lantos, 2020).

Вперше це поняття було запропоноване психоаналітиками Е. Фроммом і соціологом Т. Адорно у 1930 роках. Вони відмічали зростання колективного нарцисизму в Германії після економічної кризи 1930 років. Причиною цього, на їхню думку, було те, що швидке поширення капіталістичної моделі економіки та Велика депресія підірвали традиційні способи підтримки у людей власної самооцінки, що призвело до пошуку інших засобів її підвищення і зростання групового нарцисизму, а згодом призвело і до виникнення нацизму.

На відміну від колективної самооцінки, колективний нарцисизм пов'язаний з упередженістю, репресивною міжгруповою агресією та радістю, що викликається стражданнями інших людей. Зв'язок між нарцисизмом та міжгруповою ворожістю зумовлена викривленим сприйняттям учасниками in-групи як такої, що постійно знаходиться під загрозою, а out-груп як ворожих та таких, що несуть загрозу (Golec

de Zavala et al., 2009).

О. Чихоцька з колегами виявили що більш схильні до проявів колективного нарцисизму ті, хто відчуває себе неспроможним керувати власним життям. Прояви колективного нарцисизму посилювались у тих учасників дослідження, кого просили згадати періоди, коли вони не контролювали своє життя, і навпаки, проявлялись слабше, коли учасників просили згадати час, коли у них все було під контролем. Тобто колективний нарцисизм є засобом підвищення індивідуальної самооцінки у випадку, коли основні індивідуальні потреби не задовольняються (Cichocka, Cislak, 2020). Особи - колективні нарциси можуть розглядати групи як продовження себе і очікувати що усі визнають визначне положення своїх груп і їх індивідуальну велич.

Низка досліджень останніх років розглядає феномен колективного нарцисизму у зв'язку з підтримкою націоналізму, тоталітаризму та популізму, підтримкою військової агресії проти «зовнішнього ворога», тощо. Крім цього колективний нарцисизм пов'язаний з сексизмом, упередженнями щодо меншин і навіть з підтримкою терористичного насильства і екстремізму (Golec de Zavala & Bierwiaszonek, 2021).

В.В. Васютинський (2020) виявив зв'язок колективного нарцисизму з атрибуцією провин у міжгруповій взаємодії. Студентам було запропоновано визначити, хто в парі більше винен у проблемах, що мали місце у взаємодії різних суб'єктів. Більш високий рівень колективного нарцисизму був пов'язаний з приписуванням провини за проблеми російській владі на чолі з Путіним, російськомовним громадянам, владі на чолі з Кравчуком, Кучмою, Ющенко та Януковичем, мешканцям Криму та Донбасу, а також олігархам і мафії.

Можна припустити, що до розквіту колективного нарцисизму на пострадянському просторі призвела та система суспільних стосунків, яка існувала за радянських часів – з одного боку, декларувався колективізм, де in-групою був так званий «радянський народ», ідентифікація з яким підтримувала позитивну ідентичність і самооцінку людей, з іншого боку – потреба в індивідуальному визнанні і поліпшенні умов життя з цим пов'язаного, для багатьох радянських громадян так і залишилася незадоволеною.

Наслідки розпаду СРСР, важкі 90-ті роки, неможливість для старшого покоління контролювати своє життя протягом великого проміжку часу та сформувати нову ідентичність на заміну радянській були сприятливим середовищем для колективного нарцисизму, який цілеспрямовано живить російська пропаганда через експлуатацію образу «зовнішнього ворога», прагнення відновити «історичну справедливість», «помститися колективному Заходу за приниження», відновити «союз братніх народів яких підступно посварили», тощо. Для частини населення ці наративи стають близькими, бо спираються на позитивну для них ідентичність – радянську (іноді єдину).

Для молодшого покоління, як було народжено вже за часів незалежності, це найчастіше є лише історією і може набувати емоційного забарвлення тільки у

діалогах зі старшим поколінням – батьками і старшими родичами. В залежності від характеру міжособистісних стосунків в сім'ї, ставлення дітей до цих наративів буде відрізнятися, а також буде сформована певна «валентність», яка може збігатись з батьківською, а може і ні. При цьому, у відомих дослідженнях значущого зв'язку між нарцисизмом колективним і нарцисизмом індивідуальним не було виявлено. Тому, наприклад, О.Ю. Дроздов вважає індивідуальний нарцисизм характерологічною рисою, натомість колективний – соціально-психологічною (світоглядною) характеристикою людини.

Індивідуальний нарцисизм може бути елементом політичної ідентичності людини в двох випадках – коли основна психічна конструкція особистості – це грандіозність, що потребує захопленого «дзеркала», щоб протистояти внутрішньому почуттю нікчемності та відсутності цінності. Або коли особистість може відчувати свою цінність тільки тоді, коли пов'язана з людиною, якою вона може захоплюватись через її престиж, владу, красу, інтелект або інші якості. Це, на думку Х. Кохута, є певним засобом заповнення внутрішньої порожнечі такої особи (Kohut, 1978). Дж.М. Пост вказує на те, що елементи таких нарцисичних переносів є у відносинах між харизматичними лідерами і їх послідовниками, тобто лідер виступає особистістю, що потребує «дзеркала», а його послідовники – тими, хто шукає «ідеал», приєднавшись до якого, вони зможуть заповнити внутрішню порожнечу і відчути свою значущість (Post, 1986).

І. Шиффер (1973) досліджуючи феномен харизми, також вказував на те, що лідери, особливо харизматичні, загалом є творінням своїх послідовників. Аналіз виступів таких нарцисичних лідерів постійно виявляє полярний абсолютизм – протиставлення добра та зла, «нас» та «їх», Бога і Сатани, тощо. Серед прикладів, які наводить Дж.М. Пост, – виступи Робесп'єра, А. Гітлера, Б. Франкліна, аятоли Хомейні. Хоча тактика об'єднання проти зовнішнього ворога є традиційною для політиків, найбільш ефективною вона є у випадках, коли вона доповнюється параноїдною впевненістю (Greenacre, 1971).

Х. Кохут (1978) визначає характеристики, які роблять особистість підходящою на роль «ідеалу». Це - нерушима впевненість, яка постійно демонструється, постійна моральна оцінка дій інших з підкресленням недоліків, тощо. Такі люди відкидають і проєктують на зовнішнє середовище всю власну слабкість і бездоганність.

Для харизматичного лідера з параноїдними рисами, що не визнає власної агресії і проєкує її назовні, риторика стає основою для виправдання: «Ми (я) не слабкі. Проблема з ними. Тільки знищив їх, ми (я) станемо сильними, такими, як хочемо бути». Кожного разу, коли послідовники схвалюють і підтримують цю риторику, фасад впевненості лідера закріплюється, і його внутрішні сумніви заспокоюються. Лідер заспокоює послідовників, а вони, в свою чергу – заспокоюють його (Post, 1986).

Дж.М. Пост розділяє тих, хто в силу зовнішніх обставин тимчасово прихильний до нарцисичних лідерів, та тих, хто є нарцисично пораненим і постійно є схильним до таких відносин. У якості прикладу він наводить відносини між У. Черчиллем і його послідовниками – у період кризи, коли потреба в сильному лідері була високою, його підносили і ідеалізували, але коли криза минула – відсторонили від влади, зосередившись на його лідерських недоліках, пройшовши шлях від ідеалізації до розчарування. Людина може прив'язатися до ідеалізованого об'єкта у складні часи, як і нація може вимагати лідерства ідеалізованого об'єкта у складні моменти історичного розвитку. І так само як об'єкт індивідуального поклоніння втрачає своє положення по мірі досягнення зрілості шанувальника, так і лідер буде відкинутим, коли пройде момент історичної необхідності.

Незалежно від змін у обставинах існування цілих народів, в них завжди будуть люди, чиї внутрішні потреби призведуть їх до пошуку ідеалізованих лідерів, що у моменти соціальних криз може привести до влади тих, хто прагне «дзеркала» (Post, 1986).

В українській політичній реальності протягом років незалежності політичні сили неодноразово спекулювали на полярних настроях суспільства – у виборчих програмах проросійських сил неодноразово можна було зустріти обіцянки впровадити російську мову як другу державну, налагодити економічні зв'язки з Росією, та навіть створити союз «трьох сестер» - України, Білорусії та Росії. Схід протиставлявся Заходу як більш працьовитий регіон, що найбільше сплачував податків у державну казну. Натомість жителі Заходу представлялись як ворожо налаштовані до всіх російськомовних людей, зверхні та зарозумілі. Тобто мала місце описана вище динаміка розгойдування колективного нарцисизму – Схід представлявся як несправедливо недооцінений Заходом регіон, що провокувало агресію у відношенні до цієї зовнішньої групи, яка представлялася загрожуючою.

Найгостріші політичні протиріччя в Україні, з якими стикались сім'ї, беруть початок ще з помаранчевої революції 2004 року, в якій за різними підрахунками взяло участь від 5 до 6 млн осіб, незадоволених фальсифікаціями на виборах та ставленням влади до виборців (Кульчицький, 2011). Натомість східні регіони, де Віктор Янукович отримав значну підтримку, негативно сприймали народний протест. Значна частина населення, яка голосувала за проросійського Януковича після перемоги «помаранчевої революції» самоусунулася від участі у політичному процесі, сприйнявши перемогу Віктора Ющенка як сфабриковану і «нав'язану Заходом». Політична система України стала «демократією неучасті» (Проскуріна, 2008)

На виборах 2010 року поляризація виходить на новий виток і якщо подивитись на області, де найбільшу підтримку отримав Янукович, це буде збігатись з великою кількістю проживаючих там етнічних росіян (АР Крим, Донецька, Луганська, Харківська, Запорізька, Одеська області), а також Дніпропетровська, Миколаївська та Херсонська, де процент етнічно російського населення менше, але є високим процент російськомовного населення.

Ця динаміка набула свого подальшого розвитку у 2013-му році, коли суспільство так само поділилося на прихильників «Майдану» та «Антимайдану». Те, що одною частиною України сприймалося як боротьба за демократію, прозорість виборів та європейські цінності, іншою сприймалося як приниження та нав'язування Заходом своєї волі Сходу. Тобто мала продовження динаміка розвитку колективного нарцисизму з наявністю загрози від зовнішньої групи і посилення відчуття унікальності і недооціненості внутрішньої групи.

Дослідження В. Васютинського (2012) демонструє, що є суттєві відмінності у матеріальному становищі тих, хто підтримував проросійські настрої та тих, хто схильний до українських цінностей. Малозабезпечені російськомовні громадяни були більш схильні переживати почуття етнічної пригніченості, вважаючи, що українська держава не забезпечує їм такі самі права, як і іншим народам. Крім цього, ця верства населення тяжіла до антиреформаторських та проросійських цінностей і створення будь-яких форм політичного союзу з Росією як засобу компенсації негативних переживань. (Можна припустити, що додатковою причиною такого тяжіння була можливість приєднання до «харизматичного лідера» і через це – підтримки власної позитивної ідентичності, для чого не було інших шляхів.) Також для них була характерна більш пасивна позиція у суспільних процесах. Меншість з них вважала що збільшення кількості громадян – приватних власників є запорукою економічного зростання, що говорить про низький рівень прагнення бути суб'єктом власного життя. Крім цього більшість з них частіше покладалась на Бога, ніж на власні сили, менше цінували освіту та професію, ніж більш забезпечені громадяни.

Таким чином в українській суспільній свідомості домінували почуття ущемлення за національною ознакою, бажання знайти рішення своїх проблем у когось більшого (Бога або іншої сильної країни), консерватизм і низький рівень суб'єктності – з одного боку, та відсутність у сприйнятті різниці прав між етносами в Україні, покладання на себе у вирішенні проблем, більш активна громадянська позиція і вища задоволеність життям – з іншого боку.

Усі ці політичні події суттєво впливали на українські сім'ї. Якщо подивитись на динаміку укладання та розривання шлюбів, можна побачити зростання їх кількості одразу після масштабних політичних подій в країні, – на графіку Державної служби статистики (див. рис.1) можна бачити різке зниження кількості шлюбів у 2004 році,

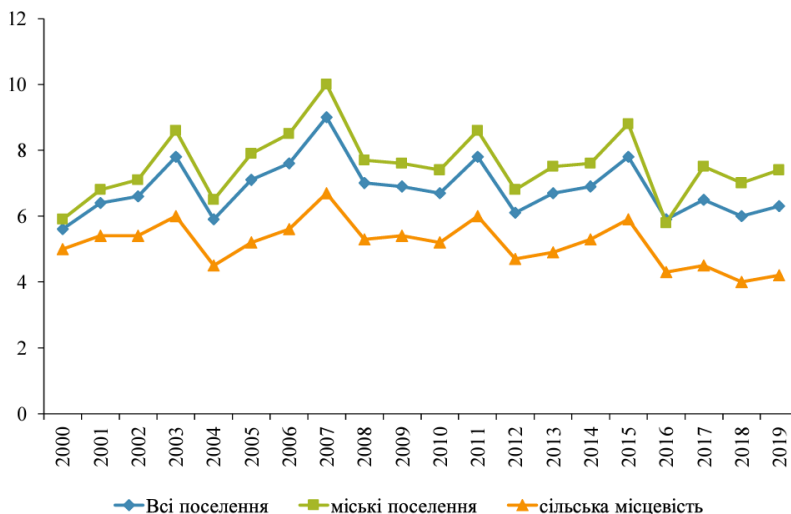

Рис. 1 Кількість шлюбів на 1000 населення в Україні у 2000-2019 рр.

в якому відбувалася помаранчева революція і зростання кількості шлюбів у наступні роки. також піки одружень спостерігаються у 2011 році (після президентських виборів 2010 року) та у 2015 році після анексії Криму та вторгнення Росії на Схід України. Це можна пов'язати з тим, що високосні роки традиційно вважаються несприятливими для укладання шлюбу, але ця версія не пояснює поступове зростання кількості шлюбів у період з 2004 до 2007 і відсутність такої самої динаміки в період з 2008 до 2011.

У 2014 р., в умовах військово-політичної нестабільності і військової загрози, в усіх областях України зменшилася кількість розлучень, і ця тенденція продовжилася частково у 2015–2017 роках. Пояснити причини «сплеску» розлучуваності у 2018 р. складно, однак слід зауважити, що у 2018 порівняно з попереднім роком кількість розлучень за рішенням суду зросла лише менш ніж на 5 %, а «через РАЦСи» – на 62 % (відповідно до Сімейного кодексу, це -розлучення пар без неповнолітніх дітей і без спорів, що потребують судового розгляду). Таке зростання відбулось за рахунок подружніх пар з тривалістю шлюбу більше 15 років. Отже, у 2018 р. відбулось чимало розлучень, відкладених раніше. Також це може бути наслідком погіршення стосунків у подружніх парах, де чоловіки, повернувшись із зони бойових дій, не пройшли кваліфікованої психологічної реабілітації (про можливість збільшення випадків сімейного насилля і ускладнення ситуації в таких сім'ях попереджали психологи) (Гладун, 2020)

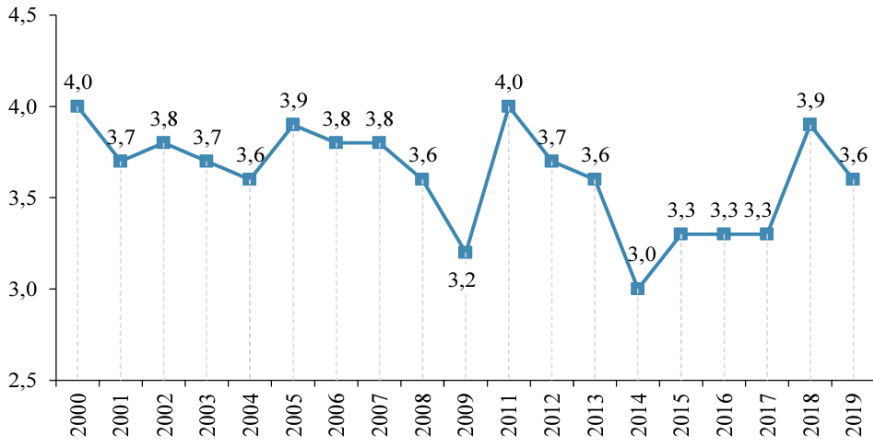

Рис. 2 Кількість розлучень на 1000 населення в Україні, 2000-2018 рр.

Як можна бачити, піки укладання та розривання шлюбів збігаються – це 2005, 2011 та 2015 роки – наступні за роками масштабних політичних подій. Можна припустити, що, з одного боку, стабілізація політичного становища після періоду турбулентності стимулювала нові пари до укладання шлюбу, а в існуючих сім'ях періоди політичної нестабільності запускали внутрішню кризу, результатом проходження якої ставало розлучення у наступному році. Очевидно, що ці процеси впливали не тільки на подружні пари, а й на дітей, які бачили розгортання конфліктів на рівні сім'ї, громадянського суспільства та держави.

Події 2004, 2010, 2013-2014 років та після повномасштабного вторгнення, продемонстрували політичний та ціннісний розкол українського суспільства. Процес політичної соціалізації відбувався таким чином, що людина могла бути одночасно причетною до груп з протилежними поглядами, наприклад, проросійські погляди в сім'ї та проєвропейські погляди у робочому колективі, або навпаки. Так чи інакше людина опинялася у ситуації, коли потрібно було обрати певну сторону і опинитися у стані конфлікту цінностей та поглядів або з сім'єю, або з іншими референтними групами.

Висновки

Підсумовуючи, можна сказати що основними аспектами політичної соціалізації особистості, що мають зв'язок з політично зумовленими конфліктами у сім'ї є:

- Важливість політичної ідентичності для членів сім'ї;
- Дисфункціональність сімейної системи, що виражається у насильницькому характері стосунків між батьками та дитиною, що призводить до формування

негативної ідентичності особистості дитини, пов'язаної з сім'єю;

- Засвоєні у сім'ї патерни поведінки, пов'язані з розподіленням влади і ресурсів;

- Міжгрупова диференціація члена сім'ї на користь out-групи як такої, що має більшу кількість ресурсів, близькі цінності та дає можливість ідентифікації і конструювання позитивної ідентичності на її основі;

- Поріг входу в out-групу – чим він нижчий, тим простіше людині ідентифікуватись з цією групою і сконструювати позитивну ідентичність, і навпаки – чим більш високі вимоги входження до out-групи, тим менш вірогідно змінення власної самоідентифікації і більш вірогідна адаптація до наявних умов;

- Колективний або індивідуальний нарцисизм членів сім'ї, що може призводити до вибору «харизматичних» лідерів, або таких що своєю риторикою відображають внутрішній конфлікт особистості, розгортаючи його у політичному полі;

- Поляризація суспільства з різних питань, стикання з обговореннями цих тем у сім'ї і необхідність підтримувати контакт незважаючи на протиріччя.

Поляризація є суттєвою проблемою, що характеризується підвищенням рівня напруги у взаємодії людей, зниженням рівня довіри до інших, сприйняттям частини суспільства як ворожої і такої що несе загрозу своїм існуванням. Вона проявляється як на макрорівні, так і на мікрорівні у повсякденних стосунках людей з членами своєї сім'ї.

Подальше дослідження теми допоможе поглибити розуміння зв'язку політичної соціалізації різних поколінь і політично зумовлених конфліктів між членами сім'ї, а також виявити можливості для пом'якшення таких конфліктів і формування бачення політики як засобу підтримки суспільних інтересів, а не тільки джерела суперечностей.

Список використаних джерел

Балакірева, О.М., Бондар, Т.В., Дмитрук, Д.А. (2014). Електоральні орієнтації та поведінка виборців під час виборів народних депутатів України 26 жовтня 2014 р.. Український соціум. 2014. №4 (51).

Берега, В. О. (2016) Політична соціалізація особистості в умовах політико-культурної трансформації українського суспільства: сутність, проблеми, тенденції розвитку», PhD Thesis.

Васютинський, В.О. (2012) Особенности сознания и поведения русскоязычных жителей Украины, имеющих разный материальный статус. Теоретические проблемы этнической и кросс-культурной психологии. Т. 2., 30–33.

Васютинський, В.О. (2020) Ціннісно-ідентифікаційні підстави атрибуції молоддю провин учасникам соціальних взаємодій. Український психологічний журнал, №1 (13), 58-71.

Гладун, О. М. (2020). Населення України. Демографічні тенденції в Україні у 2002-2019 рр.: колективна монографія.

- Дроздова, М.А. (2008). Сім'я як чинник політичної соціалізації дітей та молоді. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. <https://ap.uu.edu.ua/upload/publicationpdf/460f3c896054716905d7f563ba49f4e3.pdf>
- Карнаух, А. (2006). Становлення політичної культури молоді в умовах демократизації сучасного українського суспільства. Київ, 26.
- Кірієнко, О.Д. (2015) Принципи побудови політичної ідентичності в теорії соціального конструктивізму. Вісник Львівського університету. Сер. : Філософсько-політологічні студії. Вип. 7. – С. 162-171.
- Конфлікт політичний. (2024). У Великій українській енциклопедії. Отримано 4 листопада 2024 року з сайту https://vue.gov.ua/Конфлікт_політичний
- Криницька, І. П. (2012). Насильство над дітьми в сім'ї як соціокультурний феномен та модель його конструювання.
- Кульчицький, С. (2011) Помаранчева революція 2004. У В.А. Смолія (Ред.), Енциклопедія історії України : у 10 т. (Т.8) Київ: Наукова думка.
- Мельник, Н.Т. (2013). Концептуалізація поняття «політична ідентичність»: множина визначень та підходів. Наукові записки. Вип. 3(65). http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2013_3_4
- Нужна, Ю.С. (2013). Гендерні та вікові особливості електоральної поведінки у великому місті (на прикладі виборів до Верховної Ради України 28 жовтня 2012р. у м. Луганську). Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка 11 (270), ч.1.
- Остапенко, М.А. (2015). Політична ідентичність як синтезуючий концепт політичної науки. Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Вип. 16, 93-99.
- Петрунко, О.В. (2023). Ціннісна криза особистості в умовах війни. Підтримка психологічного здоров'я особистості в умовах війни: матеріали VI Всеукраїнських психологічних читань «Удосконалення професійної майстерності майбутніх психологів», Умань.
- Проскуріна, О. (2008). Політична культура України: сучасні проблеми та досвід становлення в умовах глобалізації (питання теорії та практики). Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. Вип. 37.142–151. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2008_37_14
- Сіренко, В. (2009). Деякі зауваження до питання про природу влади. Право України. №11. 46-5
- Фромм, Е. (2020). Втеча від Свободи. Київ: Клуб сімейного дозвілля "КСД"
- Шляхтун, П. П. (2010). Політологія: історія та теорія. Київ: Центр учбової літератури
- Щедрова, Г.П. (2005). Основи політології. Луганськ: вид-во СНУ ім. В.Даля.
- Alfred Adler (2013). The Science of Living (Psychology Revivals) - Routledge, 268 p
- Adorno Theodor, Frenkel-Brenswik Else, Levinson Daniel J., R. (2019) The Authoritarian Personalit Nevitt SanfordVerso Books, - 1072p.
- Cichocka, A. & Cislak, A. (2020) Nationalism as collective narcissism. Current Opinion in

- Behavioral Sciences, Volume 34, 69-74. doi: 10.1016/j.cobeha.2019.12.013.
- De Zavala, A.G. & Bierwiazzonek, K. (2021) Male, National, and Religious Collective Narcissism Predict Sexism. Sex Roles Vol. 84, 680–700. <https://doi.org/10.1007/s11199-020-01193-3>
- De Zavala, A. G., Cichocka, A., Eidelson, R., & Jayawickreme, N. (2009). Collective narcissism and its social consequences. *Journal of personality and social psychology*, 97(6), 1074.
- De Zavala, A.G. & Lantos, D. (2020). Collective Narcissism and Its Social Consequences: The Bad and the Ugly. *Current Directions in Psychological Science*, 29(3), 273–278. <https://doi.org/10.1177/0963721420917703>
- Dean, J. W. & Altemeyer, B. (2020) *Authoritarian Nightmare: Trump and His Followers*. N.Y.: Melville House.
- Easton, D. & Dennis, J. (1969) *Children in the Political System: Origins of Political Legitimacy*. McGraw-Hill
- Erik H. Erikson (1968) - *Identity Youth and Crisis*, W. W. Norton & Company
- Fairbairn, W. R. (1952). *Psychoanalytic studies of the personality*. Routledge & Kegan Paul.
- Fiorina, M. (1981) *Retrospective voting in American national elections*. New Haven, Conn: Yale University Press.
- Franklin, C.H. & Jackson, J.E. (1983) *The dynamics of party identification*. *American political Science Review*
- Greenacre, P. (1971). *Personal Communication*
- Hyman, C. (1956), *The study of Politics*, University of Illinois Press.
- Jennings, M. K. & Langton, K. P. (1969). Mothers Versus Fathers: The Formation Political Orientations Among Young Americans. *The Journal of Politics*, 31(2), 329–358. <https://doi.org/10.2307/2128600>
- Jennings, M.K. & Niemi, R.G. (1974). *Political Character of Adolescence: The Influence of Families and Schools*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Joyner, C. C. (1973). The Impact of Political Socialization Upon Partisan Identification: An Assessment. *Journal of Political Science*, Vol. 1, No. 1. <https://digitalcommons.coastal.edu/jops/vol1/iss1/3>
- Kohut, H. (1978). *The Search for the Self*, International Universities Press, New York.
- Lane, R. (1959). Fathers and Sons: Foundations of Political Belief. *American Sociological Review*, Vol. 24., No. 4, 502-511.
- Marci, J. E. (1993). *The Ego Identity Status Approach to Ego Identity*. New York, NY: Springer New York.
- McClosky, H. & Dahlgren, H.E. (1959). Primary Group Influence on Party Loyalty. *American Political Science Review*, 53(3), 757-776. doi:10.2307/1951942
- Merelman, R.M. (1986). Revitalizing Political Socialization. *Political Psychology*. San-Francisco, 279-319.
- Middleton, R. & Putney, S. (1963). Political Expression of Adolescent Rebellion. *American Journal of Sociology*, 68, 527 - 535.

- Morduchowicz, R., Catterberg, E., Niemi, R.G., Bell, F. (1994) Teaching political information and democratic values in a new democracy: An Argentine experiment. Paper presented at triennial meeting of the International Political Science Association.
- Niemi, R.G., Hepburn, M.A. (1995). The rebirth of political socialization. *Perspectives on Political Science*. Winter, Vol.24 Issue 1, p.7.
- Niemi, R., Ross, R., & Alexander, J.K. (1978). The Similarity of Political Values of Parents and College-age Youths. *Public Opinion Quarterly*, 42, 503-520.
- Post, J.M. (1986). Narcissism and the Charismatic Leader-Follower Relationship. *Political Psychology*, vol. 7, no. 4, 675–88. doi: 10.2307/3791208
- Schiffer, I. (1973). *Charisma*, University of Toronto Press, Toronto, Canada.
- Tajfel, H. & Turner J.C. (1980). The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. *Political Psychology*, 276-293. doi.org/10.4324/9780203505984-16
- Wasby, S. (1966). The Impact of the Family on Politics: An Essay and Review of the Literature. *The Family Life Coordinator*, Vol. 15, No. 1, 3-24.
- Weisberg, H.F., Smith, C.E. (1991). The influence of the economy on party identification in the Reagan years. *Journal of Politics* 53: 1077-92.

POLITICAL SOCIALIZATION OF THE PERSONALITY AND ITS ROLE IN POLITICALLY REASONED FAMILY CONFLICTS

Bidash Kateryna

DOI: 10.37096/SHDISJ-24-1.1-0004

Abstract

Relevance. The relevance of the study is due to the modern political context, in which political views become sources of conflicts between family members, in particular between parents and children. In conditions of high polarization of Ukrainian society, the issues of political socialization and its impact on family relations acquire particular importance.

The purpose of the work is to generalize knowledge about the political socialization of the individual in the family and determine its connection with political conflicts between generations.

Methodology. The research methodology is based on an analysis of the literature and existing theories of political socialization and collective narcissism (E. Fromm, T. Adorno and G. Tejfel). The study uses both psychoanalytic approaches and symbolic interactionism approaches, which allow for a deeper understanding of how power relations and cultural narratives in the family affect the perception of political processes by children.

Results. The article examines how family patterns of power and imposed ideas can influence the formation of political positions and the subsequent desire for

independence in views. It also examines theories of social identity that explain how children, not feeling accepted in the family circle, seek out external groups to construct a positive identity and come into conflict with the family. Family relations in the parental family are considered as a model of power relations and a habitual discourse that will be projected onto political objects.

The main aspects of political socialization of the individual are highlighted that are related to politically motivated conflicts in the family - the importance of political identity for family members; dysfunctionality of the family system, which leads to the formation of a negative identity; learned patterns of behavior in the family related to the distribution of power and resources; the presence of out-groups that provide an opportunity to construct a positive identity through identification with them; collective or individual narcissism of family members; polarization of society on various issues, exposure to discussions of these topics in the family and the need to exist in groups with opposing positions.

Keywords: political identity, political socialization, political conflicts, family conflicts, collective narcissism

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бідаш Катерина

PhD докторант факультету охорони здоров'я,

соціальної роботи та психології

Національний університет «Киво-Могилянська академія»

м. Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0002-1128-4040

e-mail: katrin.bidash@gmail.com

Відмова від відповідальності: автори заявляють, що їхні думки та погляди, висловлені в цьому рукописі, вільні від будь-якого впливу будь-яких організацій.

ПРО ЦЮ СТАТТЮ

Цитуйте цю статтю

Бідаш Катерина ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ТА ЇЇ РОЛЬ У ПОЛІТИЧНО ЗУМОВЛЕНИХ СІМЕЙНИХ КОНФЛІКТАХ 2024 Socialization & Human Development journal 1. DOI10.37096/SHDISJ-24-1.1-0004

Надіслано 12 вересня 2024 р. / Переглянуто 27 жовтня 2024 р. / Затверджено 1 листопада 2024 р.

Опубліковано: 31 грудня 2024 р.

DOI: 10.37096/SHDISJ-24-1.1-0004

Відповідальний редактор - Ярослав РЯБЧИЧ

ПРАВА ТА ДОЗВОЛИ

Copyright: © 2024 Бідаш Катерина. Ця стаття відкритого доступу, яка розповсюджується відповідно до ліцензії [Creative Commons Attribution License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), (CC BY 4.0), яка дозволяє необмежене використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії за умови вказівки автора та джерела.